

ном аналізе номинативного мінімуму предложения как расширенной схемы, содержащей минимальную структурную схему предложения (главные компоненты) и обязательные присловные распространители, необходимые для реализации предложением номинативной функции. Модели глагольных предложений выделены с ориентацией на глагольную синтагматику и ранжированы по сочетаемостным признакам глаголов, соединенных с обобщенной синтаксической семантикой экспликаторов синсемантизма. Осуществлена типологизация моделей простых глагольных предложений, использование которой при установлении синтагматической корреляции украинской и английской глагольных систем представляется надежной основой для получения важных для контрастивистики и компаративистики научных результатов.

Ключевые слова: сопоставление, модель простого глагольного предложения, синтагматика глагола, украинская и английская глагольные системы.

Ivanytska Natalia. Contrastive Syntagmatics of Ukrainian and English Verbs Systems in Clause-generating Potential Aspect. This article attempts to prove the validity of the simple verbal sentence structure model as the basis for comparison the clause-generating potential of Ukrainian and English verbs systems. It is systematically analyzed different approaches to the concept «model clause» in Slavic and German linguistics. The author differentiates the concepts of «predicative minimum sentences» and «nominative minimum sentence». It is focused on prioritizing the use in contrastive analysis the nominative minimum sentence as an extended schema containing the minimum sentence diagram (major components) and obligatory word redistributors necessary to implement the sentence nominative function. The verbal sentence structures models are distinguished from reliance on verbal syntagmatic properties and ranked by distributive features of verbs, combined with generalized syntactic semantics of syntagmatic explicators. The typology of simple verbal sentence models is proposed. The usage of such typology appears to be a reliable basis for important contrastive and comparative research results in the process of establishing syntagmatic correlation between Ukrainian and English verbs systems.

Key words: comparison, simple verbal sentence structure model, verbal syntagmatics, Ukrainian and English verbs systems.

УДК 81'373.23

Альбіна Ковтун

ЗАКОНОМІРНОСТІ НАПОВНЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО РЕЛІГІЙНОГО СЛОВНИКА

У статті здійснено спробу з'ясування позамовних чинників, що впливали на формування, становлення й функціонування релігійної лексики: відсутність єдиної конфесійної єдності (попри перевагу православ'я) та зв'язок релігійного

й національного; окреслено основні закономірності наповнення релігійного словника української мови: іншомовні запозичення лексем із релігійними значеннями, вторинне освоєння лексем (переосмислення язичницьких значень, утворення релігійних значень від нерелігійних, вторинних релігійних від прямих релігійних, переносних нерелігійних від прямих релігійних (стійких, нестійких)), оновлення лексичного складу синонімічними відповідниками (абсолютними, семантичними, стилістичними, фразеологічними), залучення власного словотвірного ресурсу. Окреслені тенденції підтверджують важливу роль релігії в житті українців, підкріплену активним розвитком релігійної лексики, та «просвічування національного ядра», виявлене у питомих відповідниках до запозичених лексем та новостворених лексичних одиницях і значеннях.

Ключові слова: лексичний склад мови, лексема, семантика, семема, пряма / переносна номінація, пряме/переносне значення.

Постановка наукової проблеми та її значення. Однією з ознак розвитку лексичної системи будь-якої мови є кількісне збільшення її лексичних та семантичних одиниць, хоч на кожний конкретний момент лексем і семем функціонує значно менше, ніж тих, що відомі історії мови взагалі. Задовільняючи вимоги суспільства, мова розвиває свій змістовий бік – системно організовану сукупність семем (значень). Поява нових значень викликає появу відповідних форм, яким, окрім нових лексем, часто слугують старі форми, наповнені новим змістом. Утрата частини слів чи значень не позбавляє словник стабільності, оскільки старі слова й значення надовго залишаються в пам'яті частини мовлян.

Виокремлення у словниковому складі тематичних груп і вивчення їхньої еволюції виразно ілюструє історію розвитку відповідних сфер. З огляду на тривалий час заборони в нашій країні релігійної сфери – атрибутивного елемента української нації, який безпосередньо впливає на її збереження та розвиток, – на сучасному етапі становлення української мови досить актуальним є питання систематизації релігійної лексики.

Аналіз досліджень цієї проблеми. У 90-х рр. ХХ ст. українські мовознавці, беручи до уваги досвід зарубіжних славістів та попередні напрацювання вітчизняних учених, зокрема І. Огієнка, П. Коваліва, Є. Грицака, О. Горбача, М. Худаша, Ф. Непийводи та ін., порушують у своїх студіях питання запровадження рідної мови у сферу богослужіння в Україні (В. Німчук, Н. Пуряєва, Ю. Ісіченко та ін.), визначають склад і характер формування номенклатурних назв окремих підгруп релігійної терміносистеми (С. Бібла, І. Бочарова, Г. Наконечна, Н. Піддубна, Н. Пуряєва, Ю. Осінчук та ін.), вивчають проблеми

уніфікації церковних найменувань (В. Німчук, Н. Бабич, Н. Дзюбишина-Мельник, О. Федик та ін.), з'ясовують історію розвитку конфесійного стилю, стан його функціонування в сучасній українській літературній мові (Н. Бабич, Н. Дзюбишина-Мельник, В. Задорожний, М. Крупа, І. Павлова, Т. Тарасюк та ін.), працюють над проблемами перекладу спеціальних текстів українською мовою (Л. Звонська-Денисюк, М. Кольбух, О. Кровицька, С. Лісняк, Л. Полюга, Л. Ткач та ін.), досліджують закономірності концептуалізації релігійної сфери (М. Скаб, П. Мацьків, А. Сірант та ін.), вивчають особливості адаптації релігійної лексики в художньому мовленні (Ю. Браїлко, А. Ковтун та ін.). Помітна активізація лексикологічних досліджень викликає потребу в роботах узагальнювального характеру.

Мета і завдання статті. Мета дослідження полягає в окресленні основних закономірностей наповнення релігійного словника української мови. Завдання роботи пов'язані із з'ясуванням власне мовних і позамовних чинників, що впливали на формування, становлення й функціонування релігійної лексики.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Українська релігійна лексика – це один із тих лексичних пластів, який завжди найчутливіше реагував на суспільні зміни з огляду на найтісніший зв'язок духовної та світської влади. Започаткований у період запровадження християнства механізм силового втручання світських властей у вірування свого народу, яке було для нього символом життя, згодом закріпився в історії – надалі владу духовну рідко відмежовували від влади світської. Незважаючи на цей факт, «християнізація в Україні була найглибшою зо всіх народів Сходу слов'янства» [6, с 403].

Для становлення української релігійної лексики мали значення два важливі позамовні чинники, пов'язані з розвитком релігії:

1. Відсутність єдиної конфесійної єдності попри перевагу українського православ'я. У добу Київської Русі знать закликала до християнства, а низи трималися язичництва; у польсько-литовський період знать більше прихилилася до католицизму, а простолюдин був вірний православ'ю; у XVII–XIX ст. знать бажала Російського православ'я чи католицизму, а біднота – народного християнства і т. д. Отже, зміни релігійних переконань завжди ініціювала правляча верхівка, мотивована власними корисними мотивами. А через відсутність єдиної конфесійної єдності релігійний пласт української лексики,

утворений більшою мірою за допомогою іншомовних елементів, постійно поповнювався привнесеними лексичними одиницями.

2. Зв'язок релігійного й національного. Коли українська нація втрачала свою матеріальну силу – економічну, соціальну, політичну, то основним її виразником ставала сила нематеріальна, етноутворювальна – мова й релігія. Критичним періодом для України був, наприклад, період втручання польського уряду до справ православної української церкви. Тоді пожвавилися переклади релігійних текстів «простою» мовою, а також з'явилася багата полемічна література, крізь яку владно пробивалася живомовна стихія. Це зміцнило національне ядро українського народу, а склад української мови збагатився значним розширенням полів національних відповідників релігійних лексем та їхніх тематичних гнізд. Отже, релігійна мова продуктивно розвивалася не лише в періоди, сприятливі для етнорозвитку, але й тоді, коли була необхідність у захисті релігії. Винятки становили періоди нищення української церкви (наприклад, після включення Київської митрополії до Московського патріархату 1686 р.) або повної заборони релігії (як у 30–80 рр. ХХ ст. за колишнього Радянського Союзу). Але й тоді українська релігійна лексика розвивалася в живому й художньо-публіцистичному мовленні попри перебування за межами активного термінологічного використання, хоча більше як джерело вторинних номінацій.

Дослідники вказують на слабкий зв'язок релігійного з національним на зорі християнізації (окремі навіть заперечують його). З одного боку, це так, оскільки з упровадженням християнства, у середні віки «конфесійні відмінності між групами населення, – як пише Н. Мечковська, – мали більшу вагу, ніж відмінності етнічні, мовні чи державні» [5, с. 15]. Італійський славіст Р. Піккіо навіть вважає домінування конфесійного над національним у народів *Slavia orthodoxa* таким потужним і наскрізним, що могло б називатися «конфесійним націоналізмом» [11, с. 115]. Як доказ цього науковець нагадує про спільну старослов'янську мову, прийняту *Slavia orthodoxa* за *sacra lingua* [10, с. 17], як латинь поляками, чехами, словаками, хорватами і словенами – *Slavia Latina*. Проте західнохристиянські (пізніше католицькі) народи ніколи не змішували латинь із рідними мовами (ці мови генетично далекі), а латинь як конфесійну мову вони прийняли легко, бо вона була на той час авторитетною, надетнічною, генетично відстояною мовою, званою далеко за межами романського світу. Ста-

рослов'янська мова для *Slavia orthodoxa* була мовою перекладу грецьких релігійних текстів і через генетичну спорідненість із мовами православною слов'янства не могла функціонувати незалежно від них. «В ареалі *Slavia orthodoxa* письмово-літературний розвиток пішов шляхом гібридизації церковнослов'янської та народної мови» [5, с. 264]. До канонічної запозиченої церковної термінології додавали дохристиянські культові терміни слов'янського походження і термінологізували загальноживані слова, набуваючи церковної спеціалізації [1, с. 8]. Оскільки вага народної стихії, ментальних рис у гібридному функціонуванні церковнослов'янської й народної мов у ранньохристиянських творах була більшою в неканонічних творах, корпус яких переважав над корпусом канонічних [5, с. 154], зокрема новозавітних, то на відтинку X – першої половини XIII ст. відбувалося активне формування й становлення національного релігійно-християнського лексикону. «Старослов'янська з розвиненим словником, синтаксисом та фразеологією була зразком й органічним джерелом збагачення» [7] щодо молоді української літературної мови, стимулювала розвиток як спільносхіднослов'янських лексичних новотворів (хоча про окремі з них іноді складно сказати напевно, звідки вони прийшли в «давньоруську літературну мову – із церковних книг чи із живого мовлення східних слов'ян» [4, с. 4]), так і «специфічних лексичних елементів, що потім стали характеризувати словниковий склад української мови» [3, с. 163]. Отже, вплив релігійного на національне в давньоруський період, як і впродовж усієї історії етноінтеграції українців, був закономірним рушієм її розвитку.

Спробуємо окреслити основні закономірності наповнення релігійного словника української мови, залежного від походження, лексико-семантичних процесів, що його супроводжували, та особливостей його використання в лексичній системі української мови.

1. Іншомовні запозичення лексем із релігійними значеннями. Через орієнтацію перших слов'янських перекладачів на європейську традицію послівно-формального перекладу (*verbum de verbo*) запозичення з грецької мови були цілосистемними, лігши в основу нової релігійної термінологічної лексики: наприклад, лексема *акафист*, що походить із гр. ἀκάθιστος ‘несідальний (спів)’ (ЕСУМ, I, с. 54)), якою у Візантії називали гімн Пресвятій Богородиці, що співали в ніч на суботу 5-го тижня Великого посту (МСДЯ, I, с. 12); у давньоруську мову слово прийшло з церковною семантикою ‘церковний спів, сла-

вословний гімн, під час якого не можна сидіти' (МСДЯ, I, с. 12) і стабільно функціонує як церковний термін донині. Грецькі запозичення пізніше доповнили латинськими (через польське посередництво) (*костел* → *castellum* (ФЭСРЯ, II, с. 347)), польськими (*ксьондз* → *ksiądz* (PSSPU, с. 192)), німецькими (*кірка* – *kirka* (ФЭСРЯ, II, с. 238)), турецько-арабськими (*мінарет* – тур. *minara*, араб. *manâra*) (ФЭСРЯ, III, с. 623)), часто по-різному адаптованими в українській мові граматично й фонетично. У результаті звернення перших слов'янських перекладачів до перекладацької манери «за змістом» (*sentum de sentu*) склад запозиченої релігійної лексики поповнили старослов'янізми: *возношеніе* (ПЦСС, с. 89) → *піднесення* [8, с. 111–112], *възгласъ* (ПЦСС, с. 85) → *виголос* [8, с. 162], *въходъ* (ПЦСС, с. 107) → *вход* / *вхід* [8, с. 163], *трьба* → *треба* (ЕСУМ, V, с. 626) та ін.

2. Вторинне освоєння лексем

А) Переосмислення язичницьких лексем. І. Огієнко вважає цей факт основою християнської релігійної термінології українців [6, с. 86]. Так, гніздо спільнокореневих лексем *жьртва*, *жьртвище*, *жьрत्वникъ*, *жьрць*, *жьрчскъи*, *жьрѣти*, *жьрѣтисѧ* та ін. (грецькою *θυσία* – 'жертвоприношення') функціонувало в усіх слов'янських та в багатьох інших мовах індоевропейської групи, де, на відміну від слов'янських мов, зберегло праіндоевропейське *g* (г), позначаючи вихваляння (литовське *girti*, пруське *girtwei*, авестійське *gar*), оспівування, пошанування, подяку (грецьке *geras*, латинське *gratia*, давньоіндійське *grnâti*), когось або щось привабливе, гідне подяки (латинське *grātus*), і, можливо, пов'язане з основою **ger-* / **gьr-* / **gor-* – «горіти, палити» (див. ЕСУМ, II, с. 194–195). Саме подячними або прохальними молитвами українці супроводжували дохристиянські обряди жертвоприношення найкращих дарів богам, духам, померлим предкам, іншим потойбічним силам, мета яких – умилостивити їх [2, с. 173]. Пізніше принесені дари перед богами почали «пожирати» (поїдати, випивати), а залишки викидати у вогонь, воду чи закопувати в землю. «Коли погани приносили жертву (хліборобські плоди й тварини), то там на місці таки й їли її. При цій нагоді їли більше ніж звичайно, і тому слово *жьрѣти*, *жрѣти*, *жьрьти* (що в основному означало: приносити жертву) згодом набуло собі й другорядного значення: їсти пожадливо й багато» (ЕССУМ, с. 39), – припускає І. Огієнко, що

справді можливо, оскільки литовське *gérti* – це «пити; вбирати; пиячити», давньоіндійське *giráti* – «ковтати, поглинати, пожирати» та ін.

Із прийняттям християнства обряд жертвоприношення залишився: *І збудував Ной жертівника Господеві* (Буття 8: 20–21). Проте дарами спочатку, за Старим Завітом, слугували здорові тварини (воли, вівці, кози), птахи (горлиці й голуби) (Лев. 1), а також хлібні жертви з ладаном і елеєм (Лев. 2). Після принесення в жертву Ісуса Христа залишилися лише безкровні «Святі Дари – хліб та вино після переосутнення в Тіло і Кров Ісуса Христа, яке відбувається в Таїнстві Євхаристії» (СЦОТ, с. 44). Відповідно лексема *жертва* з приходом християнства набула чіткого окреслення – хліб та вино, лексема *жертвникъ* (суч. *жертвник* / *жертівник*) називає освячений стіл у християнській церкві, на якому священик готує хліб та вино – тіло та кров Ісуса Христа для здійснення проскомидії, *жерьць* – це «служитель культу перед Н. Хр. (Нового Християнства. – А. К.), і священик у Церкві Христовій» (ЕССУМ, с. 39), що засвідчено ранніми текстами (див. МСДЯ, I, с. 890) і т. ін.

Б) Утворення релігійних значень від нерелігійних. Так, старослов'янськи *облачатисѧ, облачаниѡ* (пов'язані з *облѣшити* 'одягти', що походить від псл. *obelkti < *obvelkti 'одягти', утворене префіксом об- та основою дієслова *velk 'тягти' (ЕСУМ, IV, с. 136)) у церковних і світських давньоруських текстах використовували із семантикою 'одягатися' переважно зі стилістично піднесеним відтінком (ПЦСС, V, с. 491; МСДЯ, II, с. 534), а, регулярно сполучаючись з іменниками на позначення богослужбового одягу чи його елементів (*И въ чьрны ризы облѣчесѧ* (ЛР, с. 181)), уже у XVII–XVIII ст., як фіксують дослідники [8, с. 91], значення звузилося до спеціального 'одягати (ся) у богослужбовий одяг', яке функціонує і нині: *Диякон облачившись, приготовляє все на жертвнику до Проскомидії* [8, с. 91].

В) Утворення вторинних релігійних значень від прямих релігійних. Наприклад, *поминати* 'згадувати померлого на заупокійному та інших богослужіннях' → *поминати* 'робити поминки' (СУМ, VII, с. 120); *благословення* 'прикликання й передача благодаті Святого Духа' → *благословіння* 'літургійний жест (хресне ознаменування рукою) священика для передання благодаті Святого Духа' (СЦОТ, с. 27); *акафист* 'церковний спів, славословний гімн, під час якого не можна сидіти' → *акафист* 'частина богослужіння Акафистової служби' (СЦОТ, с. 21).

Г) Утворення переносних нерелігійних значень від прямих релігійних:

а) стійких: *хрест* ‘предмет і символ культу християнства’ → *Червоний Хрест* ‘організація, яка допомагає населенню, що страждає від війн чи стихійних лих’ (СУМ, XI, с. 139), *хрещений* ‘підданий обряду хрещення, який прийняв християнство’ → *хрещений батько* ‘чоловік, який бере участь в обряді хрещення в ролі так званого духовного батька’ (СУМ, XI, с. 143);

б) нестійких, особливо характерних радянському періоду, коли релігійну лексику використовували не лише для створення урочисто-піднесеного колориту, але й для зневажливо-іронічних, енантіосемічних утворень. Наприклад, *келію* В. Яворівський називає помешкання холостяка: *Скільки мальованих міських овечок перейшло через його руки, через цю холостяцьку келію... і т. ін.*

3. Оновлення лексичного складу синонімічними відповідниками

А) Оновлення абсолютними синонімами: *фелонь* (гр. φελώνης ‘верхній одяг’ (ПЦСС, с. 775)) – *риза* (калька старослов’янською з гр. ἱμάτιον ‘одяг’, ἱμάτιον ‘плаття, одяг, верхній одяг, плащ’ (ПЦСС, с. 548)); *ікона* (гр. εἰκών ‘ікона, образ, зображення’ (ПЦСС, с. 219)) – *образ* (калька старослов’янською з гр. εἰκών, τύπος, μορφή (ФЭСРЯ, III, с. 106)). Оскільки буквальний перекладацький підхід до сакральних текстів був мотивований страхом ересі та її наслідків, а також повагою до авторитету джерельного тексту [12], то перші перекладачі за сутність нового поняття приймали грецькі слова і в перекладі їх зберігали як істину, але при цьому вводили як рівноцінні найменування й еквівалентні слов’янські переклади цих слів [1, с. 8].

Б) Оновлення семантичними синонімами (різняються відтінками значень): напр., в епоху Бароко на позначення Сина Божого, крім *Христос* (від гр. Χριστός ‘помазаник, ім’я Спасителя’ (ПЦСС, с. 796)), використовували такі лексеми: *отець* (УП, с. с. 161; Й. Волкович), *Творця* (УП, с. 32; різдвяні орації-колядки), *Створителя* (УП, с. 148; Й. Волкович); *держава* (УП, с. 30; анонімні вірші), *царю* (УП, с. 131; А. Ско(у)льський), *Кроль* (УП, с. 30; анонімні вірші), *Пан* (УЛ, с. 266; І. Величковський), *господар* (УП, с. 33; анонімні вірші), *Небесний Владыка* (УП, с. 222; Л. Баранович), *глава* (УП, с. 245; А. Радивилівський), *Жених* (УП, с. 36; анонімні вірші), *Бог з Бога* (УП, с. 139; А. Ско(у)льський), *Спасителя* (УП, с. 200; Я. Седовський), *Спасу*

(УП, с. 255; І. Величковський), *скончитель* (УП, с. 200; Я. Седовський), *Откупитель* (УП, с. 221; Л. Баранович), *Агня* (УП, с. 149; Й. Волкович), *Месія* (УП, с. 215; Й. Гулятовський), *вишній оборонця* (УП, с. 211; Й. Гулятовський), *учитель* (УП, с. 139; А. Ско(у)льський), *пастыр* (УП, с. 161; Й. Волкович), *Пророк* (УП, с. 210; Й. Гулятовський), *Божие Слово* (УП, с. 34; анонімні вірші), *Словѣ* (УП, с. 33; анонімні вірші) та ін.

В) Оновлення стилістичними синонімами (обмежені сферами використання): *павук* у значенні «церковний світильник» як синонім з ознакою розмовності лексеми *панікадило* (гр. $\eta\lambda\upsilon\chi\acute{\alpha}\nu\delta\eta\lambda\omicron\nu$) – «висячий церковний світильник із понад 12-ма свічками чи лампадками, розташований у центральній частині храму, головний світильник храму; *розм.* павук» (СЦОТ, с. 92)); це метафоричне номінативне утворення походить від загальноновживаного значення лексеми *павук* (псл. *раѡкъ / раѣкъ) – «членистонога тварина з отруйними залозами, що звичайно живиться дрібними комахами, вловлюючи їх у виткану нею самою павутину» (СУМ, IV, с. 8).

Г) Оновлення фразеологічними синонімами: напр., до *вірянин* («охрещений учасник богослужіння» (СЦОТ, с. 37)) у полемічній літературі XVI–XVII ст. знаходимо як синоніми *человѣк божіи* (УЛ, с. 210; Г. Смотрицький), *рабу господню* (УЛ, с. 210; Г. Смотрицький), *овцам стада православного* (УЛ, с. 352; І. Вишенський), *христових овечок* (ХДУЛ, с. 167; М. Смотрицький); *овчєє стадо Христово* (УЛ, с. 201; Г. Смотрицький), *християнским людем* (УЛ, с. 332; І. Вишенський), *Христовы християне* (УЛ, с. 335; І. Вишенський), *християнскому роду* (УЛ, с. 334; І. Вишенський); *хлопы Христовы* (УЛ, с. 358; І. Вишенський) та ін.

4. Залучення власних словотвірних ресурсів. Наприклад, *церква* (із давньогрецької $\kappa\upsilon\rho\iota\alpha\kappa\omicron\upsilon$), як і більшість давніх запозичень в українській мові, має значну кількість демінутивів: *церковця, церковка, церковиця, церквиця, церквичка, церківка*) та діалектних варіантів (*цирѣков, цирѣква, церкова*) [9]: *Отче, умножилосѣ братѣи, а не можемѣя вмѣститисѣя в печерѣ: да бы Богѣ повелѣлъ и твоя молитва, да быхомѣ поставилѣ церквицю малу внѣ печеры* (ЛР, с. 252).

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Окреслені закономірності наповнення українського релігійного словника підтверджують важливу роль релігії в житті українців, підкріплену активним розвитком релігійної лексики, та «просвічування національ-

ного ядра», виявлене у пошукові питомих відповідників до запозичених лексем, у створенні питомих лексичних одиниць і значень. Перспектива дослідження полягає в деталізації визначених закономірностей (наприклад, у визначенні специфіки розвитку основного механізму десакралізації релігійних лексем в українській мові).

Джерела та література

1. Бібла С. В. Склад, джерела і шляхи формування української церковної термінології (назви церковних чинів і посад) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10. 02. 01 «Українська мова» / С. В. Бібла. – К., 1997. – 20 с.
2. Войтович В. Українська міфологія / Валерій Войтович. – Вид. 2-ге, стереотип. – К. : Либідь, 2005. – 664 с.
3. Лексика давньоруської мови // Історія української мови. Лексика і фразеологія : [монографія] / [ред. кол. В. М. Русанівський (відп. ред.), В. Л. Карпова, В. В. Німчук, І. П. Чепіга]. – К. : Наук. думка, 1983. – 744 с.
4. Львов А. С. Лексика «Повести временных лет» / А. С. Львов. – М. : Наука, 1975. – 367 с.
5. Мечковская Н. Б. Язык и религия: лекции по филологии и истории религий : учеб. пособие / Н. Б. Мечковская. – М. : Агентство «Фаир», 1998. – 352 с.
6. Митрополит Іларіон. Дохристиянські вірування українського народу : історико-релігійна монографія / Митрополит Іларіон. – К. : Обереги, 1992. – 424 с.
7. Німчук В. В. Літературні мови Київської Русі [Електронний ресурс] / В. В. Німчук // Історія української культури у п'яти томах. – К. : Наук. думка, 2001. – Т. 1 : Українська культура XIII – першої половини XVII століть. – Режим доступу : <http://litopys.org.ua/istkult/ikult02.htm>
8. Осінчук Ю. Історія української богослужбово-обрядової лексики : [монографія] / Юрій Осінчук. – К. : Вид. дім Дмитра Бураго, 2009. – 176 с.
9. Піддубна Н. В. Формування номенклатури назв релігійних споруд в українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. В. Піддубна. – Х., 2000. – 20 с.
10. Пиккио Р. История древнерусской литературы / Рикардо Пиккио; [пер. И. В. Дергачевой, Е. Л. Лившиц, С. Г. Яковенко]. – М. : Круть, 2002. – 352 с.
11. Седакова О. А. Филологические проблемы славянского средневековья в работах Рикардо Пиккио / О. А. Седакова // Вопросы языкознания. – М. : Наука, 1992. – № 1. – С. 114–125.
12. Chesterman A. Memes of Translation : The Spread of Ideas in Translation Theory. – Amsterdam : John Benjamins, 1997. – 180 s.

Умовні скорочення назв джерел та словників

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови : у 7 т. [Електронний ресурс] / [редкол. : О. С. Мельничук (гол. ред.), В. Т. Коломієць, О. Б. Ткаченко]. – К. : Наук. думка, 1985. – Т. 2 : Д – Копці. – 70 с. – Режим доступу : <http://lytopys.kiev.ua>

- ЛР** – Літопис руський / пер. з давньорус. Л. Є. Махновця; [відп. ред. О. В. Мишанич]. – К. : Дніпро, 1989. – 591 с.
- ЕССУМ** – Огієнко І. Етимологічно-семантичний словник української мови / Митрополит Іларіон (проф. д-р Іван Огієнко) / [ред. й доповнення др. Магдалина Ласло-Куцюк ; редкол. : др. С. Радчук, інж. Ілія Онуфрійчук, о. Протопресв. Сергій Кіцюк [та ін.]. – Вінніпег : Накл. т-ва «Волинь», 1979–1995.
- ПЦСС** – Полный церковно-славянскій словарь (со внесением въ него важнѣйшихъ древнерусскихъ слов и выражений) / сост. свящ. магистръ Г. Дьяченко. – М. : Типографія Вильде, 1900. – 1120 с. (Полный церковнославянскій словарь) / сост. Г. Дьяченко. – М. : Изд. отдел Моск. патриарха, 1993. – 1128 с.).
- СЦОТ** – Пуряева Н. Словник церковно-обрядової термінології / Наталія Пуряева. – Львів : Вид. від. «Свічадо» Монастиря Монахів Студитського Уставу, 2001. – 160 с.
- СУМ** – Словник української мови : [в 11 т.]. – К. : Наук. думка, 1970–1980.
- МСДЯ** – Срезневський І. І. Матеріали для словаря древне-русскаго языка по письменнымъ памятникамъ [Электронный ресурс]. – Санктпетербургъ : Типогр. император. акад. наукъ, 1893–1912. – Режим доступа : http://imwerden.de/pdf/sreznevsky_slovar_drevnerusskogo_jazyka_tom3_r-ja.pdf
- УЛ** – Українська література XIV–XVI ст. : апокрифи ; агіографія ; паломницькі твори ; перекладні повісті ; поетичні твори / [ред. В. Л. Микитась]. – К. : Наук. думка, 1988. – 600 с.
- УП** – Українська поезія: середина XVII ст. / [упоряд. В. І. Кречотень, М. М. Сулима, ред. В. І. Мазний]. – К. : Наук. думка, 1992. – 680 с.
- ФЭСРЯ** – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : в 4 т. / Макс Фасмер ; пер с нем. и доп. О. Н. Трубачева ; под ред. и с предисл. проф. Б. А. Ларина. – Изд. 2-е, стереотип. – М. : Прогресс, 1986–1987.
- ХДУЛ** – Хрестоматія давньої української літератури: до кінця XVIII ст. / [упоряд. О. І. Білецький]. – 3-є вид., доп. – К. : Рад. шк., 1967. – 784 с.
- PSSPU** – Markunas A. Popularny siownik sakralizmuw polskich i ukraińskich Популярний словник польських та українських сакралізмів / A. Markunas, T. Ucztiel – Poznań : Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, 2001. – 188 s.

Ковтун Альбіна. Закономерности наполнения украинского религиозного словаря. В статье предпринята попытка выяснить внеязыковые факторы, влияющие на формирование, становление и функционирование религиозной лексики: отсутствие конфессионального единства (несмотря на преимущество православия), связь религиозного и национального; изложены основные закономерности наполнения религиозного словаря украинского языка: иноязычные заимствования лексем с религиозными значениями, вторичное освоение лексем (переосмысление языческих значений, образование религиозных значений от нерелигиозных, вторичных религиозных от прямых религиозных, переносных нерелигиозных от прямых религиозных (устойчивых, неустойчивых)), обновление лексического состава синонимичными аналогами (абсолютными, семанти-

ческими, стилистическими, фразеологическими), привлечение собственного словообразовательного ресурса. Названные тенденции подтверждают важную роль религии в жизни украинцев, подкрепленную активным развитием религиозной лексики, и «просвечивание национального ядра» в аналогах к заимствованным лексемам и новообразованным лексическим единицам и значениям.

Ключевые слова: лексический состав языка, лексема, семантика, семема, прямая/переносная номинация, прямое/переносное значение.

Kovtun Albina. Principles of Ukrainian Religious Vocabulary Filling. The paper presents an attempt to clarify the extra-linguistic factors that affect the formation, establishment and functioning of the religious vocabulary: the lack of denominational unity (despite the advantage of Orthodoxy), the relationship of the religious and the national. The principles of Ukrainian religious vocabulary filling are set out: foreign language religious lexemes borrowing, secondary assimilation of lexemes (reinterpretation of pagan meanings, derivation of religious meanings from non-religious ones, derivation of secondary religious meanings from direct religious ones, derivation of figurative non-religious meanings from direct religious ones (fixed and unsettled), updating of vocabulary with synonymous analogues (absolute, semantic, stylistic, phraseological), employing native word-formation resource. These tendencies confirm the important role of religion in the life of Ukrainians evidenced by the religious vocabulary active development, and the «visibility of the national core» found in the analogues to the borrowed lexemes and to the newly formed lexical units and meanings.

Key words: lexical structure of the language, a lexeme, semantics, a sememe, direct/figurative nomination, direct/figurative meaning.

УДК 811.161.2'367

Наталія Костусяк

ГРАМЕМНА СТРУКТУРА КАТЕГОРІЇ ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНОЇ МОДАЛЬНОСТІ

У статті запропоновано системно-структурну кваліфікацію лексико-граматичної модальності як комунікативно зорієнтованої та суб'єктивно спрямованої категорії, визначено сукупність пов'язаних із нею синтаксичних конструкцій, указано на їхній неелементарний характер. Розмежовано два типи реченнєвих побудов, які маркують грамеми розгляданої категорійної одиниці: 1) прості семантично ускладнені структури з модальними синтаксемами, що становлять центральну сферу засобів формального вияву грамем достовірної, вірогідної, логічної, переповідної, емоційно-оцінної й ілюктивної модальностей; 2) прості